

A black and white photograph showing several soldiers in military uniforms standing in a trench. The trench is dug into the earth, and there are some rocks or debris in the foreground. The soldiers are looking in various directions, some towards the camera and others away. The background shows a wooded area with trees.

THOMAS URBAN

Katyn 1940

Istoria unui masacru

CORINT
ISTORIE

THOMAS URBAN

Katyn 1940

Istoria unui masacru

Traducere din limba engleză și note de Sorin Cristescu

Prefață de Lucian Vasile

Postfață de Matei Cazacu

Capitolul 2

Închiși în ruinele unei mănăstiri

La începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, Polonia a mobilizat aproape un million de militari, conduși de 98 de generali. Aceștia comandau 40 000 de ofițeri; dintre ei, ceva mai mult de jumătate, 21 500, erau rezerviști, cei mai mulți având studii superioare. În timpul confruntărilor din septembrie și octombrie 1939, aproape 2 000 de ofițeri au căzut la datorie, printre ei patru generali. Aproape 420 000 de militari polonezi, printre ei 18 000 ofițeri, au fost luați prizonieri de către germani.

Armata Roșie, care a invadat Polonia dinspre răsărit, a luat în prizonierat 180 000 de militari polonezi. În săptămânile următoare, NKVD a arestat încă 60 000 de polonezi care reveniseră la casele lor din estul Poloniei după încheierea luptelor. Printre ei erau circa 10 000 de ofițeri pe care Armata Roșie i-a dat în custodia nou-întemeiatei Administrații a Prizonierilor de Război, condusă de NKVD¹.

Locotenentului-major* NKVD Piotr Soprunenko**, responsabil cu prizonierii de război polonezi, i s-a ordonat de la

* În iulie 1945, rangurile polițienești au fost înlocuite cu grade militare; așa, de pildă, Lavrenti Pavlovici Beria a devenit mareșal al Uniunii Sovietice.

** Piotr Karpovici Soprunenko (1908–1992) ofițer NKVD, a condus echipa care a executat masacrul de la Katyn. A fost avansat maior în 1942, apoi colonel în 1943 și general-maior în 1945.

Moscova să interneze în lagăre anumite grupuri de persoane: ofițeri, spioni, demnitari ai statului și ai armatei, polițiști, jandarmi, agenți provocatori, agenți ai poliției secrete, membri activi ai partidelor și organizațiilor antisovietice, proprietari funciari, nobili, profesori, jurnaliști, doctori, artiști².

Legile internaționale nu prevedeau jurisdicția autorităților „securității interne”, așa cum era considerat oficial NKVD, asupra prizonierilor de război, dar nici Uniunea Sovietică nu semnase convenția de la Geneva din 1929 referitoare la prizonierii de război*.

Din cei 8 500 de ofițeri polonezi capturați, mai bine de 6 000 erau rezerviști, inclusiv 800 de medici. Ei au fost distribuiți în lagăre NKVD: Kozelsk, Ostașkov și Starobilsk. În plus, mai erau 6 500 de ofițeri de poliție și de jandarmi, precum și elevi din școlile de ofițeri, funcționari ai serviciilor judiciare și ai administrațiilor militare. Zeci de mii de sergenți și de soldați – numărul exact nu s-a aflat niciodată – au fost deportați în zonele îndepărtate ale Uniunii Sovietice la muncă silnică, mai ales la Cercul Polar, în Siberia și în Kazahstan. Presa de stat a informat populația Uniunii Sovietice că soldații și polițiști polonezi erau „niște criminali agresivi și nemiloși”³.

Soprunenko a propus comisarului poporului pentru afacerile interne, Lavrenti Beria**, compatriotul georgian al lui

* Semnată la 27 iulie 1929 de 37 de state, convenția asupra prizonierilor de război a intrat în vigoare la 19 iunie 1931.

** Lavrenti Pavlovici Beria (1899–1953), om politic sovietic, mareșal al Uniunii Sovietice, ministru de interne (noiembrie 1938–ianuarie 1946). Ulterior adjunct al președintelui Consiliului de miniștri, care era Stalin. Responsabil al epurărilor de la finele anilor '30 și al masacrului elitei poloneze de la Katyn. După moartea lui Stalin, a fost arestat la 26 iunie 1953, printr-o acțiune atent organizată a generalilor, în frunte cu mareșalul Jukov, judecat în secret, condamnat la moarte și executat la 23 decembrie 1953.

Stalin, ca toți prizonierii de război cu vârsta de peste 60 de ani, la fel ca și toți cei invalizi sau gravi bolnavi, să fie eliberați. Beria însă n-a dat niciun răspuns acestei propuneri⁴. Cu toate acestea, contrar ordinelor inițiale, dintre prizonierii polonezi, trei prinți au fost puși în libertate laolaltă cu ofițeri polonezi. Guvernele britanic, italian și român, la cererea rudelor și a unor personalități cunoscute, s-au implicat independent pentru ei. La cererea ambasadei Reichului de la Moscova, 562 de prizonieri de război care erau etnici germani au fost predați Wehrmachtului. Majoritatea erau bolnavi, răniți sau invalizi⁵.

Lagărul de la Kozelsk, la circa 250 de kilometri sud-vest de Moscova, se afla într-o fostă mănăstire ale cărei clădiri exterioare fuseseră golite și jefuite de bolșevici. În primele luni ale lui 1940, numărul prizonierilor de război polonezi era de circa 4 500, dintre care două treimi erau rezerviști, și aproape toți făceau parte din elita intelectuală. Printre ei se numărau câteva zeci de profesori universitari și circa 100 de publiciști și jurnaliști.

Printre prizonierii de la Kozelsk se aflau patru generali, circa 400 de ofițeri superiori, 3 500 de căpitani și locotenenți, dar și 500 de elevi de școală militară. În plus, erau și vreo 60 de înalți demnitari care nu făcuseră parte din armată.

Terenul mănăstirii era înconjurat de un gard înalt de doi metri jumătate, prevăzut cu sârmă ghimpată, și unde noaptea patrulau gardieni cu câini. Unele adăposturi se aflau într-o stare jalnică, mai ales instalațiile sanitare, ceea ce se afirmă și într-unul din rapoartele redactate de NKVD. Prizonierii dormeau și în clădirile bisericilor, capelelor și bolților. O casă din perimetru în care erau închiși ofițeri de rang înalt fusese ironic numită „Hotel Bristol”, cu referire la un elegant hotel din Varșovia. În încăperile pentru ofițerii inferiori erau 20 de oameni pe 25 de metri pătrați.

Asistența sanitară asigurată de NKVD era mizerabilă, dar comandantul lagărului le-a permis polonezilor să se organizeze. Printre ei se aflau 14 profesori universitari de medicină și câteva sute de medici. Aceștia efectuau și intervenții chirurgicale în condițiile acelea primitive și fără medicamente; s-a organizat și un fel de cabinet dentar. Rata îmbolnăvirilor era desigur ridicată⁶.

Slujbe religioase ținute în secret și conferințe despre psihologie

Printre prizonieri erau 16 clerici. În pofida interdicției categorice, unii dintre ei țineau regulat slujbele. Singura femeie din lagăr, aviatoarea Janina Lewandowska*, care fusese doborâtă în timpul unui zbor de recunoaștere, ajuta la pregătirea lor. Separată de bărbați, dormea într-un adăpost încropit sub scările de la „Bristol”. Pregătea ostia sacramentală pentru liturghiile secrete și lua parte la ședințele grupurilor de discuții religioase⁷.

În lagăr au apărut două ziare scrise de mână: *Merkury*, cu patru numere, și *Monitor*, cu 15. Editorii au fost însă denunțați și s-au ales cu 20 de zile de carceră pentru „propagandă patriotică poloneză”. Ziarele au fost confiscate și probabil arse⁸.

În climatul opresiv de la Kozelsk, tot ce ținea de spiritualitate a proliferat, iar mici grupuri se întâlneau noaptea ca să țină ședințe de întărire sufletească. Cu toate acestea, au proliferat și conflictele dintre prizonieri, la fel și căderile nervoase. De exemplu, un sublocotenent de 52 de ani, lăcătuș în viața civilă, s-a

* Janina Lewandowska (1908–1940), aviatore și parașutistă poloneză. În 1928 a fost prima femeie din Europa care a sărit cu parașuta de la o înălțime de peste cinci kilometri.

spânzurat. Nu a lăsat nicio scrisoare; camarazii săi au găsit doar două fotografii cu copiii săi într-un buzunar al vestonului⁹.

Un alt grup cam tot atât mare de ofițeri polonezi, circa 3 900, a fost internat în lagărul de la Starobilsk, în apropiere de zona industrială Lugansk, din estul Ucrainei. Lagărul a fost organizat într-o fostă mănăstire de călugărițe înconjurată de ziduri înalte. În ceea ce fusese biserica au fost instalate paturi pe cinci nivele¹⁰. Printre prizonierii de la Starobilsk se aflau opt generali și 380 de ofițeri de stat-major.

Și aici se țineau slujbe religioase secrete, și nu doar catolice, ci de toate confesiunile, o experiență absolut nouă pentru cei mai mulți dintre credincioși. Rabinul-șef al armatei poloneze, Baruch Steinberg, era foarte activ. Unul dintre puținii ofițeri care au supraviețuit avea să scrie mai târziu:

Nevoia arzătoare și de neoprit pentru rugăciunile în comun a fost demonstrată de participarea multor prizonieri de confesiune mozaică, protestantă și ortodoxă la liturghiile catolice... În câteva seri de vineri ne-am dus într-un șopron dărăpănat unde se aflau sute de evrei sub îndrumarea clericului dr. Steinberg și care se rugau cu ardoare¹¹.

Ostașkov, cel de-al treilea lagăr NKVD pentru „dușmanii de drept comun polonezi”, era situat la circa 300 de kilometri nord-vest de Moscova într-o mănăstire devastată aflată pe o insulă din mijlocul unui lac mare*. Peste 5 000 de polițiști

* Este vorba de mănăstirea Nilov, de pe insula Stolobnii, înconjurată de lacul Seliger. Complexul mănăstiresc construit de Sf. Nil de la Stolobnii în 1594 era unul dintre cele mai mari din Imperiul Rus. Catedrala a fost construită între anii 1821–1825. Mănăstirea a fost confiscată de bolșevici în 1919, închisă în 1927, având ulterior diverse întrebuințări: lagăr de muncă pentru infractori minori, lagăr pentru prizonierii polonezi, spital, azil de bătrâni, stațiune turistică. A fost redată cultului ortodox în 1990 și redeschisă în 1995.

polonezi erau închiși aici, printre care 300 de ofițeri, grăniceri, personal din serviciile secrete și gardieni de închisoare. Și aici spațiile erau supraaglomerate, circa 1,5 metri pătrați corespunzând fiecărei persoane.

Unul dintre ofițerii de poliție fusese arestat și deportat împreună cu fiul lui de opt ani; din dosarele NKVD nu rezultă de ce se afla copilul acolo. Tatăl și fiul au fost separați când lagărul a fost evacuat. Un ofițer NKVD a explicat că erau mii de orfani ai dușmanilor poporului în URSS, și așa ceva era inevitabil. Tatăl a fost împușcat, dar fiul său a supraviețuit războiului¹².

Elementul comun al celor trei lagăre era lipsa spațiilor suficiente pentru dormit; nu erau destule paturi, saltele, saci de paie și pături. Mulți prizonieri trebuiau să doarmă pe pământ, în unele încăperi trebuiau să doarmă în schimburi. Instalațiile de baie și spălătoriile erau fie nefuncționale, fie, cele mai multe, improprii. În unele zile din ianuarie 1940, temperatura a coborât până la -40°C ; era un frig cumplit, iar încăperile erau neîncălzite.

Bucătăriile erau lipsite de elementele de bază; lipseau cratițele, farfuriile și cănille, iar aprovizionarea cu apă era lamentabilă. Cantitățile prescrise pentru hrana unei persoane, pe care chiar NKVD-ul le considera foarte scăzute, nu erau niciodată acordate așa cum ar fi trebuit. Nu existau fructe sau legume proaspete: mulți prizonieri prezentau simptome de avitaminoză.

Gardienii și ofițerii lagărului rețineau pentru ei o parte din alimentele care intrau acolo conform scriptelor. La Kozelsk s-a ajuns la o grevă din cauza calității mizerabile a supei de varză. Doi ofițeri NKVD au venit să guste supa și au stabilit că era întru totul corespunzătoare standardelor, chiar dacă era amară și mirosea a pește. În raportul pe care l-au trimis lui Soprunenko, cei doi au prezentat protestele prizonierilor polonezi drept o „demonstrație inamică”¹³.

Multe dintre rapoartele trimise la sediul central din Moscova al NKVD vorbeau despre încălcările disciplinei în lagăre. Era vorba de conflicte violente, de furturi din bucătării, de răspândire de „zvonuri provocatoare” fără să se spună exact ce anume, și de jocuri de cărți pe bani¹⁴. Dar gardienii aproape că-i îndemnau pe prizonieri să se poarte astfel. În lagăr se permitea accesul reprezentanților comerțului de stat cu bijuterii și al celor de pe piața neagră; aceștia cumpărau ceasuri sau schimbau zloți pe ruble¹⁵.

O dată pe lună, prizonierilor li se permitea să trimită scrisori familiilor. Adresa pe care trebuiau s-o dea era „Stațiunea Gorki”, numele satului și o căsuță poștală: 12 pentru Kozelsk, 15 pentru Starobilsk și 37 pentru Ostașkov. Corespondența era cenzurată. Conform scrisorilor primite de la soții, multe dintre rudele lor credeau că prizonierii o duceau relativ bine¹⁶.

În toate cele trei lagăre, ofițerii polonezi organizau cursuri de limbi străine; rusa era la mare căutare, la fel ca prelegerile ținute seara de către specialiștii din rândurile lor în domeniile respective, de la literatură și muzică la medicină și psihologie. La una dintre prelegeri s-a vorbit despre „Zâmbetul copilului”. La Starobilsk, pictorul și scriitorul Józef Czapski, care trăise la Paris, a vorbit despre pictura și literatura franceză¹⁷. Ulterior, va deveni o personalitate cu rol major în elucidarea celor întâmplate la Katyn.

Cu toate acestea, prelegerile ofițerilor politici ai NKVD – politrucii – ocupau mai mult timp. Programele lor cuprindeau proiecții de filme sovietice despre construcția socialismului sau despre liderii militari ruși, filme de propagandă despre planul cincinal, campania de alfabetizare din Republica Sovietică a Turkmenistanului sau prelegeri despre viața și activitatea liderilor revoluționari Lenin și Stalin. Totuși, instructorii

NKVD au observat că cei mai mulți polonezi nu erau interesați de genul acesta de îndoctrinare, ba chiar utilizau broșurile de propagandă pe post de hârtie igienică¹⁸.

Beria a instruit autoritățile lagărelor să redacteze dosare amănunțite despre fiecare dintre prizonieri. Vederile lor politice trebuiau să fie cunoscute, la fel ca statutul lor în cadrul elitei poloneze și legăturile pe care le aveau în străinătate. Obiectivul era acela de a-i împărți pe prizonieri în mai multe grupuri: „contrarevoluționarii” ostili Uniunii Sovietice, cei care susțineau cooperarea cu Uniunea Sovietică și cei indeciși, care probabil că puteau fi atrași de partea Sovietică¹⁹.

Interogatoriile NKVD erau foarte amănunțite; unele interviuri durau vreme de trei zile, și fiecare afirmație era consemnată. Probabil că majoritatea polonezilor nu înțelegeau intențiile ascunse din spatele acestor interviuri. Cei mai mulți dintre prizonieri se mândreau cu poziția pe care o avuseseră în societate și în armată, și nici nu-și ascundeau părerile politice.

La Kozelsk, echipa de anchetatori era condusă de maiorul Vasili Zarubin*. Acesta nu li s-a prezentat polonezilor cu acest nume, dar avea să fie identificat mai târziu de către supraviețuitori în fotografii. Zarubin fusese anterior ofițer NKVD în Danemarca, iar apoi a fost trimis la Paris, unde a controlat infiltrarea comunității emigranților ruși și a fost implicat în răpirea unui fost general al armatei țariste** care a fost dus la Moscova. Sub falsa identitate a unui om de afaceri

* Vasili Zarubin (1894–1972) ofițer NKVD și spion sovietic.

** Eugen Ludwig Müller sau Evgheni Miller (1867–1939), general rus de origine baltică, unul dintre liderii Armatei Albe din Războiul Civil și, în perioada următoare, președintele Uniunii Generale a Luptătorilor Ruși (1930–1937). A fost răpit din Paris și transportat în secret până la Leningrad, ulterior la Moscova, unde a fost torturat și apoi executat la 11 martie 1939.

ceh, Zarubin a construit o rețea de informatori în Berlinul de la mijlocul anilor '30. Oficial, era reprezentantul de la Berlin al companiei americane Paramount, producătoare de filme. Acoperirea îi adusese un emigrant rus ajuns la Hollywood și care fusese recrutat de spionajul extern sovietic²⁰.

Aflat la Berlin, Zarubin a supraviețuit perioadei Marii Epurări din perioada 1936–1938, iar în toamna lui 1939 a făcut parte din unitățile NKVD care au organizat teroarea sovietică în estul Poloniei. Dar, la vremea aceea, Beria îl suspecta deja că ar fi agent al Gestapoului. Pe pagina web a serviciului secret de informații al Federației Ruse, SVR, care se consideră continuatorul tradiției NKVD, KGB și GPU*, este consemnat astăzi faptul că a trecut prin acele investigații „cu mare demnitate”²¹.

Unul dintre supraviețuitorii de la Kozelsk, profesorul economist Stanisław Swianiewicz, l-a descris pe Zarubin ca fiind o persoană distinsă, cu maniere impecabile, care s-a purtat corect cu prizonierii. În cadrul discuțiilor pe care le-a purtat cu fiecare om în parte, ajungea ca uneori să ia masa cu prizonierii care îl interesau și chiar îi servea cu portocale²². Zarubin a adus 500 de cărți pentru biblioteca lagărului, inclusiv multe cărți în limbi străine, ca de pildă o ediție originală din *The World Crisis* a lui Winston Churchill.

Întrebat care va fi viitorul ofițerilor polonezi, Zarubin ar fi declarat ambiguu: „Dacă v-aș spune, v-ați pierde mințile. Vă asigur că ar fi inuman. Este mai bine să nu știți ce vrem să facem cu voi.”²³

* GPU – *Gosudarstvennoie politiceskoie upravlenie* (Directoratul Politic de Stat sau Administrația Politică de Stat) – denumire a poliției secrete sovietice a Republicii Sovietice Socialiste Federative Ruse în perioada 6 februarie–29 decembrie 1922 și ulterior al Uniunii Sovietice până la 15 noiembrie 1923.

În lagărul de la Ostașkov, la interogatorii asistau și elevii Academiei NKVD, aceasta făcând parte din instruirea lor²⁴. La Starobilsk, pictorul Czapski, care fusese căpitan de cavalerie în rezervă, a avut dificultăți în a-i convinge pe cei care-l interogau că nu era angajat al serviciului de spionaj extern polonez: ofițerul de la poliția secretă sovietică l-a întrebat ce sarcină a primit de la guvernul său în vremea șederii lui la Paris, cum ar fi, de pildă, să deseneze schița unei rețele de drumuri. Czapski i-a explicat că acolo se puteau cumpăra hărți de la orice chioșc – în Uniunea Sovietică, hărțile fuseseră declarate materiale secrete în cadrul campaniilor purtate împotriva pretenșilor spioni ai inamicului și fuseseră de multă vreme scoase din comerț²⁵.

„Sentința capitală: moartea prin împușcare”

Din punct de vedere politic, rezultatul interogatoriilor din aceste lagăre se contura negativ în ochii conducerii NKVD. Majoritatea copleșitoare a polonezilor considerau că atacul sovietic asupra țării lor în septembrie 1939 fusese o agresiune. Condamnau alianța dintre Moscova și Germania lui Hitler și sperau să primească ajutor de la Aliații occidentali. Subliniau datoria pe care o au față de patria lor și nici nu voiau să audă de realizările regimului comunist. Unii spuneau că sperau în renașterea unui stat polonez care să se întindă de la Marea Baltică la Marea Neagră²⁶.

Doar câțiva dintre prizonierii polonezi discutau deschis cu politrucii sovietici, se arătau interesați de URSS și erau de acord să ia parte la o luptă comună polono-sovietică împotriva lui Hitler. Tema aceasta fusese discutată în lagărele NKVD-ului încă de la începutul lui 1940, cu toate că Uniunea Sovietică și Reichul hitlerist erau încă aliați la vremea aceea²⁷.

În septembrie 1939, Germania și Uniunea Sovietică au atacat și au ocupat Polonia. O jumătate de an mai târziu, în primăvara anului 1940, din ordinul lui Stalin, peste 22 000 de polonezi (ofițeri, profesori, clerici) au fost executați cu un glonț în ceafă. După ce, în primăvara anului 1943, germanii au descoperit lângă Smolensk, în pădurea Katyn, mormintele comune ale câtorva mii de victime, opinia publică internațională s-a scindat. Cei mai mulți i-au considerat pe sovietici autori ai masacrului, dar au fost și lideri politici sau jurnaliști occidentali care au adoptat propaganda Moscovei, ce afirma că nemții au înfăptuit crimele. Printre acești din urmă politicieni, s-a numărat și președintele american Franklin D. Roosevelt, care a susținut vinovăția trupelor germane, pe baza unor informații furnizate de apropiații săi.

După război, prin intermediul manipulării, intimidării, hărțuirii sau crimei, statul sovietic a impus tăcerea asupra acestui subiect în teritoriile pe care le controla. Medicul legist român Alexandru Birkle, fost membru al comisiei medicale care studiasse cadavrele în 1943, a fost unul dintre cei care au înfruntat persecuția comunistă și a fost nevoit să plece, în secret, din România.

Katyn 1940 reprezintă o excepțională anchetă criminalistică asupra unuia dintre cele mai sângeroase episoade din istoria secolului al XX-lea, constituind în egală măsură și cronica unei crime ai cărei autori au rămas nepedeșiți.

Carte recomandată de

Historia

Partener media:

ISBN: 978-606-088-415-6

www.edituracorint.ro